

*Psychosomatika***Základy teórie osobnosti podľa R.C. Cloningera**Radovan Hrubý, Igor Ondrejka, Gabriela Nosáľová<sup>1</sup>**Súhrn**

Problematika teórie osobnosti a jej porúch patrí k najkomplikovanejším problémom psychiatrie, psychológie a modernej neurobiológie a problematika liečby porúch osobnosti patrí k najnáročnejším výzvam klinickej praxe. Odhadovaný výskyt porúch osobnosti je 11–23 % populácie, pričom sú pre svojho nositeľa aj jeho okolie nezriedka zdrojom distresu a znevýhodňujú ho v spoločenskom uplatnení. Zároveň sú poruchy osobnosti veľmi často spojené so širokým spektrom ostatných psychických porúch ako dispozičný činiteľ k vývoju psychiatickej komorbidity. Doteraz bolo vytvorených viacero teórií osobnosti, pričom väčšina autorov sa zhoduje, že osobnosť sa skladá z temperamentu, charakteru a inteligencie. Originálnou koncepciou vychádzajúcou z neurobiologických základov je teória osobnosti podľa amerického profesora psychiatrie R.C. Cloningera. V teórii sa temperament považuje za „hereditárny“ a „biologický“ základ osobnosti, minimálne ovplyvniteľný faktormi prostredia, zatiaľ čo charakter je podmienený najmä sociálnym učením. Temperament je podmienený najmä funkciou procedurálnej pamäti a asociatívneho učenia, charakter sa spája s funkciami deklaratívneho učenia a abstrakcie. Cloninger rozlišuje štyri základné dimenzie temperamentu – harm avoidance (vyhýbanie sa poškodeniu), novelty seeking (vyhľadávanie nového), reward dependence (závislosť na odmene) a persistence (odolnosť), ktoré odvodzuje od funkcie základných neurotransmiterových systémov mozgu. Charakteru zodpovedajú ďalšie tri dimenzie – self-directedness (seba-riadenie), cooperativeness (kooperácia) a self-transcendence (seba-presiahnutie). Osobnosť každého individua je potom výsledkom interakcií temperamentu a charakteru. Článok je stručným výkladom základov tejto teórie.

**Kľúčové slová:** osobnosť, temperament, charakter, Cloninger, vyhýbanie sa poškodeniu, závislosť na odmene, vyhľadávanie nového, odolnosť, seba-riadenie, kooperácia, seba-presiahnutie.

**Summary**

The theory of personality and personality disorders is one of the most complicated problems of modern psychiatry, psychology and neurobiology. The treatment of personality disorders belongs to the most demanding challenges for clinical practice. The occurrence of personality disorders is 11–23 % and it usually leads to distress and social maladjustment. Not rarely, personality disorders occur as a comorbidity disorder with a wide range of psychiatric disorders. Many of personality theories have been postulated up to now and most of authors agree that personality consists of temperament, character and intelligence. The unique conceptual framework of personality based on a neurobiological ground is the Cloninger's theory of personality. Cloninger considers temperament as a „hereditary“ and „biological“ core of personality with relative resistance to the environmental stimuli. By contrast, character accrue especially from social learning. Temperament involves procedural learning/memory and corresponds to the processes of association. Character involves higher cognitive functions (propositional learning/memory) and corresponds to the processes of abstraction and symbolic interpretation. Cloninger has distinguished four major traits of temperament: harm – avoidance, novelty seeking, reward dependence and persistence, which are closely linked to the functions of main neurotransmitter brain's systems. Character consists of other three traits: self-directedness, cooperativeness and self-transcendence. Personality is conceptualized as an adaptive system of mutual interactions between temperament and character. The paper is a brief interpretation of the Cloninger's theory.

**Key words:** personality, temperament, character, Cloninger, harm avoidance, reward dependence, novelty seeking, persistence, self-directedness, cooperativeness, self-transcendence.

Psychiatrická klinika, Jesseniova lekárska fakulta UK, Martin  
a <sup>1</sup>Ústav farmakológie, Jesseniova lekárska fakulta UK, Martin  
**Adresa:** MUDr. Radovan Hrubý, Psychiatrická klinika JLF UK  
a MFN, Kollárova 2, 036 59 Martin, Slovensko

## Úvod

Odhadovaný výskyt porúch osobnosti je 11–23 % populácie, pričom tieto poruchy bývajú spojené s chronickým narušením medzilidských vzťahov a pracovnej schopnosti. Ľudia s poruchami osobnosti majú tendenciu dosahovať nižšie vzdelanie, vytvárať konflikty v manželskom spolunažívaní, sú častejšie slobodní, nezamestnaní a vo väčšej miere sa dopúšťajú sexuálnych deliktov a iných trestných činov. Všeobecne je akceptovaný názor, že k formovaniu osobnosti dochádza vzájomnou interakciou hereditárnej dispozície a environmentálnych vplyvov. Variabilita základných charakteristík temperamentu je asi z 50 % podmienená genetickými rozdielmi. Zo zvyšných 50 % je 25–30 % podmienených environmentálnymi vplyvmi a zostávajúcich 15 až 20 % možno vysvetliť možnými chybami metodiky a merania. Napriek bežným predstavám sa faktory prostredia spoločne zdieľané súrodencami len minimálne podieľajú na ovplyvnení základných rysov temperamentu a ovplyvňujú skôr odlišné aspekty osobnosti (Cloninger, 2000). Väčšina autorov sa zhoduje na tom, že zo štrukturálneho hľadiska sa osobnosť skladá z temperamentu, charakteru a inteligencie. Zjednodušene možno povedať, že temperament reprezentuje biologické a charakter sociálne a kultúrne atribúty osobnosti. Inteligencia potom celkovo modifikuje funkcie osobnosti.

Problematica teórie osobnosti a jej porúch patrí k najkomplikovanejším problémom psychiatrie, psychológie a modernej neurobiológie, problematika liečby porúch osobnosti patrí k najzložitejším a najnáročnejším problémom klinickej praxe a problematiku je aj samotné definovanie osobnosti.

V psychiatrii chápeme osobnosť ako dynamický súbor relatívne trvalých vlastností, ktoré sa utvárajú v priebehu individuálneho vývoja a ktoré predurčujú schopnosť adaptácie na okolie. Osobnosť vychádza z biologických základov jedinca a dotvára sa v priebehu individuálneho vývoja. Zdá sa, že zhruba 50 % variácie osobnostných rysov je určených geneticky (Balon, 2002).

Dôležitou charakteristikou je trvalosť určitého súboru vlastností, i keď táto trvalosť nemusí byť absolútna. Osobnosť sa skladá z **charakteru, temperamentu a inteligencie**. Temperament podmieňuje prevažujúci spôsob emočného reagovania v určitej situácii a predpokladá sa, že je určený biologickými faktormi. Charakter predstavuje sociálnu a psychologickú stránku osobnosti. Janík a Dušek (1974) definujú charakter ako relatívne trvalú pohotovosť jedinca prejavovať sa určitým spôsobom v spoločenskom prostredí. Inteligencia potom modifikuje obidve tieto zložky.

## Model osobnosti podľa Cloningera

Pravdepodobne najmodernejšou neurobiologickou koncepciou je model osobnosti podľa teórie amerického profesora psychiatrie Roberta Cloningera (Cloninger a Svrakic, 2000), ktorá vychádza z biologických, neurofyziológických, genetických a psychologických prác. K bližšej charakteristike typu osobnosti využíva štyri ortogonálne dimenzie temperamentu, ktoré sa na základe výsledkov pokusov na zvie-

ratách viažu na funkciu jednotlivých neurotransmiterov. Sú nimi: **novelty seeking** – vyhľadávanie nového, spojené s behaviorálnou aktiváciou a funkciou dopamínu, **harm avoidance** – vyhýbanie sa poškodeniu, spojené s behaviorálnou inhibíciou a funkciou GABA a sérotonínu, **reward dependence** – závislosť na odmene, spojenú so silou sociálnej väzby a funkciou noradrenalinu a sérotonínu a **perzistence** – vytrvalosť, spojenú s čiastočným posilnením a funkciou glutamátu a sérotonínu.

Okrem temperamentových dimenzií, ktoré predstavujú „biologickú“ a „vrodenú“ charakteristiku osobnosti, model zahŕňa aj tri dimenzie charakteru, ktorý je podmienený najmä sociálnym učením a výchovou. Tieto dimenzie sú **seberiadacia, kooperatívna a self-transcendentná** a ich zavzatím model nadobúda sedemdimenzionálny charakter. Určením skóre jednotlivých dimenzií možno potom charakterizovať osobnosť, prípadne jej zmeny v priebehu času.

## Temperament

Moderné koncepcie temperamentu zdôrazňujú jeho emocionálne, motivačné a adaptačné aspekty. Identifikované boli štyri hlavné temperamentové rysy: **Harm avoidance** (Vyhýbanie sa poškodeniu), **Novelty seeking** (Vyhľadávanie nového), **Reward dependence** (Závislosť na odmene) a **Persistence** (Odolnosť), ktoré môžu byť interpretované aj ako moderný výklad antických temperamentov: harm avoidance – melancholik, novelty seeking – choleric, reward dependence – sangvinik, persistence – flegmatik. Tieto štyri temperamentové typy sa pokladajú za geneticky nezávislé dimenzie vyskytujúce sa navzájom vo všetkých možných kombináciách. Štyri dimenzie ľudského temperamentu sú úzko spojené s tými, ktoré boli pozorované u iných cicavcov, napr. hlodavcov a psov. Temperament vo fylogenetickom vývoji korešponduje s procesmi cítenia, asociovania a motivácie, ktoré sú základom pre integráciu skúseností a návykov založených na emočných reakciách. Charakter zodpovedá procesom symbolizácie a abstrakcie založených na abstraktnom myslení. Koncept rozlišovania temperamentu a charakteru vychádza z existencie dvoch odlišných typov učenia a pamäti – deklaratívnej a procedurálnej. Temperament (emočné jadro osobnosti) využíva procedurálnu pamäť, ktorá je regulovaná kortiko – striato – limbickým systémom, primárnou senzoricou kôrou, amygdalou, kaudatom a putamen. Procedurálna pamäť je základom pre asociatívne učenie a zahŕňa spracovanie vnemov nesúcich vizuálne-priestorové informácie a emočné postoje, ktoré môžu fungovať nezávisle od abstraktného myslenia alebo vôľových procesov. Deklaratívne učenie zahŕňa vyššie kognitívne funkcie abstrakcie a symbolizácie. Temperamentové dimenzie sa definujú ako vrodené rozdiely zodpovedné za spôsob odpovede na ohrozenie, novú skúsenosť alebo rôzne typy odmeny. Tieto štyri dimenzie sú úzko asociované so štyrmi stavmi emočného prežívania – strachom, hnevom (podráždením), pripútaním (angl. attachment) a odolnosťou (výdržou). Individuálne rozdiely v temperamente a základných emóciách modifikujú spracovanie senzorickej informácie a asociatívne podmieňovanie

v nevedomých reakciách. Temperament možno teda charakterizovať ako vrodenný sklon k určitým emočným reakciám a učeniu, ktoré sú základom automatických emočných reakcií pozorovateľných od skorých štádií života jedinca a relatívne stabilných v priebehu života. Temperamentové rozdiely, ktoré sú často veľmi nestabilné v skorých štádiách života jedinca, sa stabilizujú v priebehu 2. a 3. roku života. Základné dimenzie temperamentu sa opakovane ukázali ako univerzálne sa vyskytujúce, nezávislé na kultúre, etnickej príslušnosti alebo politickom systéme na piatich kontinentoch. Charakteristiku dimezií temperamentu ukazuje tabuľka 1.

**Tabuľka 1. Charakteristiky dimenzií temperamentu (upravené podľa Cloninger, 2000).**

Dimenzia temperamentu	Extrémne vyjadrené varianty	
	Vysoké skóre	Nízke skóre
Harm avoidance	pesimistický bojazlivý hanblivý unaviteľný	optimista priebojný spoločenský energický
Novelty seeking	zvedavý impulzívny extravagantný dráždivý	rezervovaný rozvážny skromný pokojný
Reward dependence	empatický láskavý otvorený	chladný nezávislý nezaujatý
Persistence	usilovný rozhodný entuziastický perfekcionistický	lenivý rozmaznaný nedôsledný pragmatický

Neurogenetickými, neurochemickými a zobrazovacími metódami animálnych modelov sa vo vzťahu k dimenziám temperamentu potvrdila existencia štyroch odlišných systémov mozgu:

- pre **behaviorálnu aktiváciu** (novelty seeking), ktorej neuromodulátorom je dopamín,
- **behaviorálnu inhibíciu** (harm avoidance), ktorej neuromodulátormi sú GABA a sérotonín (raphe dorsalis),
- **sociálnu prispôboivosť** (reward dependence), ktorej neuromodulátormi sú noradrenalin a sérotonín (raphe medialis),
- **parciálneho posilnenia** (persistence), ktorého neuromodulátormi sú glutamát a sérotonín (raphe dorsalis).

Jednotlivé dimenzie temperamentu charakterizujeme podľa Cloningera (2000).

### Harm avoidance (HA)

**HA** (Vyhybanie sa poškodeniu) sa manifestuje ako vrodenný sklon k inhibícii behaviorálnych prejavov, ktoré sú reakciou na frustrujúce podnety. Prejavuje sa ako obavy z neznámeho, sociálna inhibícia, ostýchavosť pred cudzími ľuďmi, rýchla unaviteľnosť, pesimistické očakávanie ťažkostí v situáciách, ktorých sa ostatní ľudia neobávajú. Adaptačnými výhodami vysokej miery **HA** sú obozretnosť a dôsledné plánovanie pri nebezpečnosti riskantného konania. Nevýhodou sa stáva vtedy, keď pretrváva anticipácia nebezpečenstva aj pri jeho malej pravdepodobnosti, čo vedie k maladaptívnej inhibícii a úzkosti. Osoby s nízkym skóre **HA** bývajú bezstarostné, energické, spoločenské, s optimistickými očakávaniami, a to aj v situáciách, ktorých sa ostatní obávajú. Ich výhodou je odvaha pri vyrovnávaní sa s nebezpečenstvom a neistotou, ktoré u nich nevyvolávajú distress. Nevýhodou je nízka responzivita na reálne ohrozujúce podnety alebo neadekvátne očakávanie v reálne riskantných situáciách.

V animálnych pokusoch s podmienenou inhibíciou nasledujúcou po ohrozujúcich podnetoch sa ukázala ako rozhodujúca funkcia ascendentných sérotonínových projekcií z dorzálneho nucleus raphae do substantia nigra, ktoré inhibujú nigrostriálne dopamínové neuróny. Benzodiazepíny dezinhibujú podmienené pasívne vyhybavé správanie prostredníctvom GABA-ergickej inhibície sérotonínových neurónov z dorzálneho nucleus raphae. Vlákna z prednej časti sérotonínových buniek dorzálneho nucleus raphae pristupujú k dopamínovým projekciám z ventrálnej tegmentálnej arey a inervujú rovnaké štruktúry (bazálne gangliá, n. accumbens, amygdala), kde protipólne modulujú adaptívne alebo vyhybavé správanie. U jedincov s vysokým skóre v **HA** aj **NS** možno pozorovať časté konflikty medzi proaktívnym a vyhybavým správaním (napr. epizódy excesov a následnej očisty u pacientov trpiacich bulimiou). Všeobecne možno povedať, že vysoká miera behaviorálnej inhibície predisponuje svojich nositeľov k anxiety, depresii a nízkemu sebahodnoteniu. Pre klinickú prax je zaujímavý poznatok, že účinná antidepresívna liečba znižuje skóre **HA**, ale vysoké skóre **HA** je prediktorom slabšej odpovede na liečbu. Vyšetrenia pomocou PET realizované v National Institute of Mental Health v USA ukázali, že **HA** sa spájalo so zvýšením aktivity v prednom paralimbickom okruhu, predovšetkým v pravej amygdale a inzule a pravom orbitofrontálnom kortexe.

### Novelty seeking (NS)

**NS** (Vyhladávanie nového) zodpovedá vrodennému sklonu k iniciácii alebo aktivácii proaktívneho prístupu alebo odpovede na nové podnety, prístupnosti k podnetom identifikovaným ako odmena, aktívne podmienené vyhybanie sa poškodeniu a pohotový únik pred neočakávaným poškodením. Predpokladá sa, že všetky tieto stratégie sú podmienené spoločným dedičným systémom učenia. Prejavujú sa ako vyhladávanie nových podnetov, impulzivita, komunikatívne snahe získať uznanie (odmenu) a aktívne vyhybanie sa frustrujúcim podnetom. Jedinci s vysokým skóre **NS**

bývajú náladoví, impulzívní, ľahko podliehajúci nude a stereotypu, extravagantní a neporiadní. Adaptačné výhody vysokej miery **NS** sú vysoké nasadenie pri vyhľadávaní nových stimulov potenciálne vedúcich k odmene, originalite a novým objavom. Nevýhodami sú častá a ľahká strata motivácie, excesívna impulzivita, ktoré sa môžu nepriaznivo prejavíť vo vzťahoch a pri dosahovaní cieľov. Osoby s nízkym skóre **NS** sú menej temperamentné, stoické, rezervované a poriadkumilovné. Tieto charakteristiky ich môžu favorizovať v niektorých špecifických situáciách. Nevýhodou sú pri predpoklade, že vedú k nedostatku záujmu a entuziazmu so sklonom k rutinnému riešeniu problémov.

V aktivácii a riadení **NS** majú rozhodujúcu úlohu mezolimbické a mezofrontálne dopamínogické projekcie. Lézie nucleus accumbens alebo ventrálneho tegmenta spôsobujúce depléciu dopamínu vedú k nevhľadnosti k novým environmentálnym podnetom a redukcii spontánnej aktivity a investigatívneho správania. Behaviorálna aktivácia dopamínogickými agonistami je podmienená integritou nucleus accumbens a nie je závislá od nucleus caudatus. V humánnych štúdiách sa ukázalo, že jedinci so zvýšeným rizikom rozvoja Parkinsonovej choroby premorbídne vykazovali nižšie skóre v **NS**, ale nie v ostatných dimenziách. S vysokým skóre **NS** sú asociované intenzita a frekvencia hyperaktivity, excesívneho prejedania, hypersexualita, abúzu alkoholu, cigariet a iných psychoaktívnych látok. Pri vyšetrení pomocou PET korelujú vysoké hodnoty **NS** so zvýšenou aktivitou v cingulárnom kortexe a ľavom nucleus caudatus. Jedinci s vysokou mierou **NS** sú vysoko senzitivní na účinok sedatív aj stimulácií. Vysoké skóre **NS** sa spája so zvýšenou striatálnou aktivitou a je špecifickejšie asociované s vyššou denzitou dopamínogického transportéra. Štúdie kandidátskych génov regulujúcich dopamínogickú neurotransmisiu, napr. gény DA71 (gén pre dopamínogický transportér) a DRD4 (typ 4 dopamínového receptora) boli asociované s **NS**, ale nie so žiadnou inou dimenziou temperamentu.

### Reward dependence (RD)

RD (Závislosť na odmene) sa prejavuje ako vrodenný sklon intenzívne reagovať na podnety majúce charakter sociálnej odmeny. Prejavuje sa ako sociálna senzitivita, náklonnosť a závislosť na uznaní druhými ľuďmi. Jedinci s vysokým skóre **RD** sú srdeční, citliví, sociálne závislí a sociabilní. Adaptačnými výhodami vysokej miery **RD** je vnímavosť k sociálnym prejavom, ktorá uľahčuje tvorbu sociálnych vzťahov. Možnými nevýhodami sú nadmerná sugestibilita a strata objektivity u osôb s nadmernou sociálnou závislosťou. Jedinci s nízkym skóre **RD** sú praktickí, racionálni a chladní v sociálnych prejavoch. Ich výhodou je osobná nezávislosť a schopnosť objektívneho hodnotenia nezaťažená tendenciou zapáčiť sa druhým ľuďom.

Predpokladá sa, že podmieňovanie podnetov súvisiacich s odmenou ovplyvňujú noradrenergické projekcie z locus coeruleus a sérotonínogické projekcie z mediálneho nucleus raphae. Locus coeruleus aj mediálne nucleus raphae sú lokalizované na rovnakej úrovni mozgového kmeňa, kde cez

posteriórne neuróny inervujú štruktúry dôležité pre formovanie párových asociácií, napr. talamus, neokortex a hippocampus. Neurofyziologické štúdie ukazujú, že predná časť temporálneho laloka spracúva sociálne signály ako výrazy tváre alebo gestá. Vysoká miera **RD** je spojená so zvýšenou aktivitou v talame a potvrdzuje dôležitú úlohu sérotonínogických projekcií do talamu pri modulácii sociálnej komunikácie.

### Persistence (P)

**P** (Odolnosť) zodpovedá vrodennému sklonu udržiavať typické mechanizmy správania zamerané na zvládanie frustrujúcich podnetov a únavy. Prejavuje sa ako usilovnosť, rozhodnosť, ambicióznosť a perfekcionizmus. Jedinci s vysokým skóre **P** sú tvrdo pracujúci, ambiciózni, prekonávajúci prekážky v snahe dosiahnuť anticipovanú odmenu. Frustráciu a únavu vnímajú ako osobnú výzvu. Vysoká miera **P** je výhodnou adaptačnou stratégiou, keď získavanie odmeny vyžaduje dlhý čas so striedavými úspechmi. Jedinci s nízkym skóre sú leniví, inaktívni, nestáli, ľahko sa vzdávajúci pri prekážkach a len zriedkavo podávajú výraznejšie výkony. Nízka miera **P** je adaptačnou výhodou v prípade, že sa možnosti na získanie odmeny rýchlo menia. Nevýhodou je v prípade, že sa možnosť odmeny vyskytuje zriedkavo a v dlhšom časovom horizonte.

**P** možno objektívne hodnotiť podľa efektu odstránenia podnetov parciálneho posilnenia. Jedinci s vysokou mierou **P** menej intenzívne reagujú na stratu posilujúcich podnetov v porovnaní s jedincami, ktorí im boli vystavení kontinuálne. Experimenty na hlodavcoch ukázali, že celistvosť odpovede na stratu posilujúcich podnetov závisí na projekciách zo subikula hippocampu do nucleus accumbens. Táto glutamátergná projekcia môže byť považovaná za neuronálny okruh spájajúci systémy behaviorálnej inhibície a aktivácie. Cloninger (2000) uvádza, že v porovnaní s ostatnými je o dimenzii **P** dostupných celkovo menej štúdií. Vysvetľuje to faktom, že **P** bola rozlíšená ako nezávislá dimenzia temperamentu až v r. 1993.

Každá dimenzia temperamentu predstavuje integráciu mnohopočetných emočných popudov, ktoré môžu pôsobiť kompetetívne aj synergicky. Ako príklad možno uviesť zistenia štúdií temperamentových rysov detí, ktoré sledovali ich behaviorálne prejavy v prostredí materskej školy. Zistilo sa napríklad, že chlapci s vysokou mierou impulzivity (novelty seeking), nízkou mierou závislosti na odmene (reward dependence) a nízkou mierou úzkosti (harm avoidance) sa s podstatne vyššou pravdepodobnosťou prejavujú vo veku 11–13 rokov antisociálne v porovnaní s chlapcami s odlišnou kombináciou temperamentových rysov (podľa Koukolík, 2000). Temperament využíva relatívne obmedzený repertoár emočných prejavov, ktoré sú asociované so základnými potrebami a označujú sa ako primárne.

Sekundárne emócie sa spájajú s rozvojom charakteru a adaptačných mechanizmov osobnosti. Schématicky znázorňuje štruktúrne rozdelenie osobnosti obrázok 1.

Tabuľka 2. Sekundárne emócie a dimenzie charakteru (upravené podľa Cloninger, 2000).

Dimenzia charakteru	Vysoké skóre		Nízke skóre	
	+	-	+	-
Self-directedness	dúfajúci	pohotový	malicherný	hanebný
Cooperativeness	oddaný	zhovievavý	pohrdavý	pomstychtivý
Self-transcendence	radostný	mierumilovný	chamtivý	skľúčený

## Charakter

Na rozdiel od temperamentu, ktorý je podmienený prevažne hereditárne, je charakter značne ovplyvnený sociálnym učením, kultúrnym prostredím a individuálnou skúsenosťou v živote jedinca. Emočné vzorce asociované s dimenziami charakteru znázorňuje tabuľka 2.

Charakter zahŕňa vyššie kognitívne funkcie, ktoré sú riadené prostredníctvom hipokampu a neokortexu (napr. abstrakcia a interpretácia symbolov, analytické a induktívne logické uvažovanie). Tieto funkcie sú rozhodujúce pre kognitívne spracovanie senzorických podnetov a afektov riadených temperamentom. Vedú k rozvoju chápania seba samého a vonkajšieho sveta. Rozlišujeme tri hlavné znaky (dimenzie) charakteru: **self-directedness** (sebariadenie), **cooperativeness** (kooperatívnosť) a **self-transcendence** (sebapresiahnutie). Adekvátny a úplný rozvoj týchto dimenzií je predpokladom zrelej, harmonickej osobnosti. Aj charakterové dimenzie môžu podliehať zmenám, ale nízka miera ich vyjadrenia je skôr nevýhodou. Ich nezrelosť (najmä nízke skóre sebariadenia a kooperatívnosti) môže predstavovať adaptačnú výhodu len za úzko vyhradených okolností (Cloninger, 2000).

## Self-directedness (SD)

**SD** (Sebariadenie) odráža mieru, do akej je jedinec zodpovedný, spoľahlivý, vynaliezavý, cieľavedomý a vyrovnaný. Výhodou jedincov s jeho vysokým skóre je schopnosť prispôbovať svoje správanie dosiahnutiu individuálnych cieľov a výber týchto cieľov uskutočňovať na základe realističného zhodnotenia faktov. Individuá s nízkym skóre sebariadenia sú obviňujúce, bezradné, nezodpovedné a nespoľahlivé. Zlyhávajú pri definovaní, plánovaní a dosahovaní zmysluplných cieľov, čo pre nich často predstavuje adaptačnú nevýhodu (Cloninger, 2000).

## Cooperativeness (CO)

**CO** (Kooperatívnosť) vyjadruje mieru, do akej sa individuum považuje za integračnú súčasť ľudskej spoločnosti. Osoby s jej vysokým skóre bývajú empatické, tolerantné, súcitné, podporujúce a zásadové. Tieto vlastnosti sú výhodou pre prácu v kolektívoch a sociálnych skupinách. Nie sú výhodné pre osoby s individualistickým spôsobom života. Nízke hodnoty **CO** predisponujú k sebeckosti, intolerantnosti

a oportunistickému správaniu. Vyskytujú sa u osôb zameraných na seba a málo vnímavých k právam a citom druhých ľudí (Cloninger, 2000).

## Self-transcendence (ST)

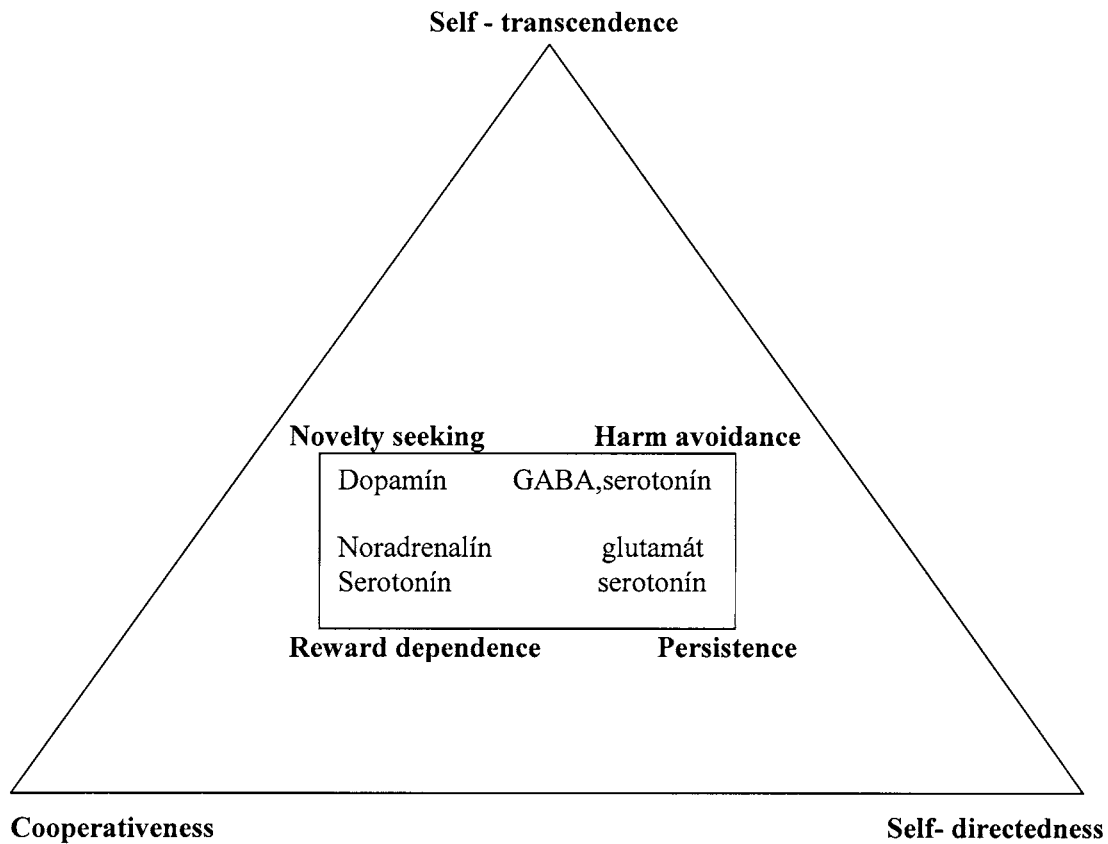
**ST** (Sebapresiahnutie) kvantifikuje mieru, do akej sa jedinec cíti súčasťou vesmíru (prírody, jednoty) ako celku. Sebapresahujúci jedinci sú duchovne založení, skromní, pokorní a naplnení v živote. Tieto rysy sú adaptačnou výhodou najmä v pokročilejšom veku, keď je človek konfrontovaný s utrpením, chorobami a smrťou. Ľudia s nízkym skóre **ST** sa opisujú ako praktickí, sebavedomí, materialistickí, vyžadujúci kontrolu nad situáciou, málo naplnení v živote (Cloninger, 2000).

## Cloningerov model osobnosti a klinická prax

Podľa R. Cloningera je osobnosť komplexný stupňovitý systém, ktorý sa skladá z rozdielnych psychobiologických dimenzií temperamentu a charakteru. Tieto dimenzie sa dajú zisťovať a aj merať pomocou špeciálneho dotazníka TCI (Temperament and Character Inventory) a umožňujú posúdiť odlišnosti medzi ľuďmi (Preiss, 2000).

Temperamentové a charakterové dimenzie sú v bežnej populácii stálejšie v porovnaní s osobami v krízach a s duševnými chorobami. Pre potreby klinickej praxe Cloninger zdôrazňuje využitie svojej teórie predovšetkým pri úzkostných poruchách, poruchách nálady, príjmu potravy, závislostiach a poruchách osobnosti. Štúdiami u depresí bolo zistené, že HA je ako jediná dimenzia temperamentu výraznejšie ovplyvnená depresívnou poruchou a že všetky typy úzkostných porúch majú vysoké skóre HA (citácia podľa Preiss, 2000).

Depresívni pacienti majú pred liečbou vyššie skóre HA v porovnaní s bežnou populáciou, po liečbe sa znižuje, ale aj tak ostáva vyššie ako priemer. Ukazuje sa, že čím je HA vyššie pred liečbou, tým menej pravdepodobný je terapeutický úspech. Niektoré štúdie naznačujú aj prediktívny potenciál TCI pre aplikáciu antidepresív. Na posudzovanie skóre jednotlivých dimenzií temperamentu a charakteru sa používa dotazník TCI, ktorý obsahuje 240 položiek (otázok). V Českej republike sa v poslednej dobe zaslúžili o jeho zavede-



Obrázok 1. Schématické znázornenie modelu osobnosti podľa Cloningera so vzťahom ku hlavným neuromediátorovým systémom mozgu.

nie a prispôsobenie pre českú populáciu najmä autori Preiss (2000) a Klose (2001).

Pri počítačovej verzii dotazníka TCI trvá vyšetrenie pol až tri štvrté hodiny, pričom software je schopný vyhodnotiť číselné hodnoty jednotlivých dimenzií. Ďalším softwarom je možné potom hodnotiť štatistickú významnosť odchýliek jednotlivých dimenzií od populačnej normy. Takýmto spôsobom možno posudzovať množstvo teoreticky aj prakticky zaujímavých fenoménov. Odvodzovanie jednotlivých dimenzií od funkcie neurotransmitterových systémov umožňuje vytvoriť predstavu akéhosi neurobiologického jadra temperamentu, ktoré je modifikované charakterom. Z číselne vyjadrených zmien jednotlivých dimenzií je možno usudzovať na efekt liečby ako aj na vulnerabilitu ku konkrétnym neuropsychiatrickým poruchám podmienených dysfunkciou neurotransmitterových systémov (impulzívne poruchy, poruchy príjmu potravy, úzkostné a depresívne poruchy a pod.). Navyše možno predpokladať, že použitie dotazníka by mohlo prispieť k optimalizácii liečby (napr. výber vhodného anti-

depresíva, rozhodnutie o kombinácii psychofarmakologickej liečby s vhodnou formou psychoterapie a pod.).

## Záver

Teória osobnosti podľa Cloningera patrí k moderným neurobiologicky orientovaným koncepciám vysvetľujúcim základy osobnosti. Vo vzťahu ku hlavným neurotransmitterovým systémom mozgu vysvetľuje usporiadanie, vzájomné interakcie a vonkajšie prejavy temperamentu a charakteru v jedinečnej osobnostnej štruktúre každého individua. Temperament prevažne riadi spôsob nášho prejavu, zatiaľ čo charakter modifikuje jeho význam. Charakter aj temperament vo vzájomnej interakcii podmieniajú finálny význam jednotlivé životnej skúsenosti. Výsledná osobnosť sa podľa teórie R.C. Cloningera konceptualizuje ako komplexný adaptívny systém zahŕňajúci vzájomnú interakciu temperamentu a charakteru. Cloningerov neurobiologický model osobnosti je dômyselným konceptom, ktorý zohľadňuje vzájomnú interferenciu medzi genetickými a neurobiologickými determinantami in-

dividuálnej osobnosti na strane jednej a psychosociálnymi, psychologickými a všeobecne environmentálnymi činiteľmi na strane druhej. Konceptualizuje normu aj patológiu ľudskej psychiky do uceleného základu, z ktorého možno následne odvodzovať vzťahy k základným neuropsychiatrickým poruchám aj mechanizmy ich terapeutických intervencií.

## Literatúra

**Cloninger, C.R., Svrakic, D.M.:** Personality disorders. In: Sadock B.J., Sadock V.A.(eds.): Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry. Williams and Wilkins, Philadelphia, Lippincott 2000, s. 1723-1764.

**Balon, R., Kosová, J., Praško, J.:** Poruchy osobnosti. In: **Höschl, C., Libiger, J., Švestka, J.:** Poruchy nálady. Psychiatrie, 2. doplnené a opravené vydání. Tigris, spol. s r. o., Praha, 2004, s. 420-465.

**Janík, A., Dušek, K.:** Diagnostika duševních poruch. Avicenum, Praha 1974, 142 s.

**Koukolík, F.:** Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy, Portál, Praha 2000, s. 211-247.

**Preiss, M.:** Cloningerova teorie temperamentu a charakteru a klinická praxe. Psychiatrie 1, 2000, s. 43-45.

**Preiss, M., Klose, J.:** Diagnostika poruch osobnosti pomocí teorie C. R. Cloningera. Psychiatrie, 4, 2001, s. 226-230.

**Preiss, M., Klose, J., Španiel, F.:** Temperament a charakter podle C. R. Cloningera u psychiatrických pacientů a obecné populace. Psychiatrie, 4, 2000, s. 251-254.

*Do redakcie došlo 6.8.2007.*